

Mirosław Sobeki

Zakład Edukacji Międzykulturowej

Kilka refleksji o szkolnictwie mniejszości litewskiej w Polsce u progu nowego wieku

Litwini będący obywatelami Rzeczypospolitej to w zdecydowanej większości ludność autochtoniczna zamieszkująca na terenach północno-wschodniej Suwalszczyzny od czasów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przybyli tu oni po eksterminacji Jaćwingów w pierwszej połowie XV wieku. Obecnie mniejszość litewską w Polsce szacuje się na 20 tysięcy [Chałupczak, Browarem 2000, s. 204]. Zamieszkuje ona zwarty obszar obejmujący około 50 wsi w gminach Puńsk i Sejny.

Grupa ta cechuje się wysokim poziomem świadomości narodowej, dużym zaangażowaniem w kultywowanie dziedzictwa kulturowego, przywiązaniem do języka ojczystego. Język litewski jest na co dzień obecny w życiu Litwinów mieszkających w Polsce. Posługują się nim zarówno w domu jak i poza nim. Polak zamieszkały w centrum Polski może być bardzo zdziwiony, kiedy podczas wizyty w Puńsku na ulicy nie będzie słyszał języka polskiego. Jest to dziś ewenement w skali całego kraju. W uświadamianiu narodowej przynależności poza językiem bardzo istotną rolę odgrywa religia i cała sfera etnicznej symboliki.

Polscy Litwini to w ogromnej przewadze ludność wiejska. Większość z nich zamieszkuje wsie w gminach Puńsk i Sejny. Jedyne niewielki odsetek Litwinów mieszka w Sejnach i Suwałkach, zaś liczący nieco ponad tysiąc mieszkańców Puńsk nie posiada praw miejskich.

Jest on jednak nieformalną stolicą Litwinów mieszkających w Polsce. To tu mieści się wydawnictwo książkowe i redakcja litewskiego periodyku *Aušra*. Od 1957 roku Litwini uzyskali możliwość działania w ramach Litewskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. W 1992 roku przekształcono je w Stowarzyszenie Litwinów w Polsce. Poza tym działają Litewskie Towarzystwo św. Kazimierza oraz Wspólnota Litwinów w Polsce. Działalność społeczności litewskiej w III Rzeczypospolitej w dużej mierze oparta jest o prężny ruch artystyczny. Od roku 1990 w Radio Białystok nadawane są audycje w języku litewskim.

Bardzo dużą wagę mniejszość litewska przywiązuje do kształcenia dzieci w ojczystym języku. Litwini mimo niewielkiej liczebności – w porównaniu z Niemcami, Białorusinami czy Ukraińcami – dysponują najlepiej rozwiniętą siecią szkół. Nie bez znaczenia jest fakt zajmowania przez nich stosunkowo zwartego terytorium.

Po drugiej wojnie światowej w 1945 roku w nowych granicach Polski działały 3 szkoły powszechne z litewskim językiem nauczania. Jednak już jesienią tego roku zostały one przez władze zamknięte. Stan szkolnictwa mniejszości litewskiej w Polsce bezpośrednio po drugiej wojnie światowej był związany z koncepcją tzw. transferu ludności, czyli przymusowego przesiedlenia ludności do państw macierzystych. Wszyscy Litwini zamieszkujący po polskiej stronie nowo wytyczonej granicy mieli się przenieść na terytorium Litewskiej Socjalistycznej Republiki Litewskiej. W związku z tym powstałe samorządnie trzy szkoły z litewskim językiem wykładowym już po roku działania zostały zlikwidowane [Tarka 1996]. Szkoły mniejszości litewskiej zaczęły się ponownie odradzać na początku lat pięćdziesiątych. W roku szkolnym 1952/53 około 160 uczniów pobierało naukę w 4 szkołach powszechnych z litewskim językiem nauczania. Obok tego 362 dzieci uczyło się języka ojczystego w 15 zwykłych szkołach z polskim językiem wykładowym. W roku następnym w liceum w Suwałkach zorganizowana została klasa z litewskim językiem nauczania.

1 września 1956 roku w Puńsku utworzono liceum ogólnokształcące z litewskim językiem nauczania. U progu popaździernikowej „odwilży” w roku szkolnym 1956/57 działało 6 szkół powszechnych i jedno liceum, w których naukę języka litewskiego pobierało 274

uczniów (34 w liceum). W dziesięć lat później istniało już 9 litewskich szkół podstawowych, w których uczyło się blisko 600 uczniów oraz liceum ogólnokształcące z 95 uczniami. Dodatkowo kilkadziesiąt dzieci uczyło się litewskiego jako języka dodatkowego w polskich szkołach.

Mieszkający w Polsce Litwini kwestie oświatowe stawiali zawsze na pierwszym miejscu. W pierwszych powojennych latach nie zawsze znajdowało to zrozumienie w środowisku. Nie do końca wygasły antagonizm polsko-litewski z lat międzywojennych dawał znać o sobie i znajdował wyraz w opiniach dotyczących funkcjonowania szkolnictwa litewskiego w powiecie sejneńskim wystosowywanych przez przedstawicieli władzy [Tarka 1996]. Działacze litewscy nie poddawali się jednak i powoli ale konsekwentnie rozbudowywali sieć szkół przeznaczonych dla mniejszości.

Zdecydowany regres nastąpił w dekadzie lat siedemdziesiątych. Silnie forsowana idea jednolitości etnicznej Polski spowodowała, że liczbę działających szkół litewskich, podobnie jak placówek oświatowych innych mniejszości, zredukowano prawie do zera. W efekcie w roku szkolnym 1980/81 działała tylko jedna szkoła z litewskim językiem nauczania, w której naukę pobierało 77 uczniów. Próba propagandowego zatarcia negatywnych tendencji związanych z zamykaniem szkół etnicznych było oddanie do użytku – w Puńsku, w 1977 roku – nowo wybudowanych obiektów, w których umieszczono liceum z litewskim językiem nauczania i internat z 74 miejscami.

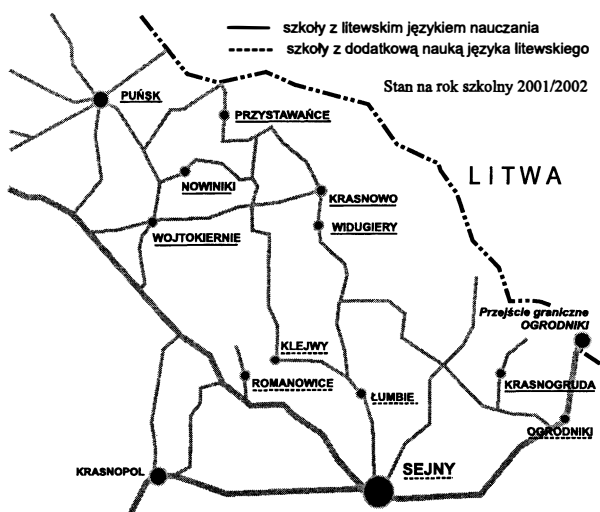
Dekada lat osiemdziesiątych to powolny wzrost liczebności szkół litewskich w Polsce. W roku 1985/86 w 4 szkołach uczyło się już prawie 400 uczniów. Cztery lata później liczba szkół zwiększyła się do 6, a liczba uczniów wzrosła do 434. Stu dalszych uczyło się języka litewskiego dodatkowo w zwykłych szkołach z polskim językiem wykładowym. Zgodnie z paragrafem 6 Rozporządzenia MEN z dnia 24 marca 1992 roku w sprawie organizacji kształcenia umożliwiającego podtrzymanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej mniejszości narodowych oddział w szkole podstawowej, w której nauczanie odbywa się w języku ojczystym mniejszości można tworzyć już od liczby 14 uczniów. To pozwoliło na znacznie mniejszą niż w zwykłych szkołach liczebność klas.

Szkoły dla mniejszości litewskiej w Polsce można podzielić na trzy kategorie biorąc za kryterium udział języka litewskiego w całości dydaktyki. Tak więc możemy wyróżnić:

- 1) szkoły z litewskim językiem nauczania, w których wszystkie przedmioty z wyjątkiem języka polskiego i historii nauczane są po litewsku;
- 2) szkoły z równoległymi oddziałami polskimi i litewskimi, w których obok ciągów prowadzonych w języku polskim istnieją ciągi litewskie;
- 3) szkoły z dodatkową nauką języka litewskiego; nauka języka ojczystego odbywa się poza programem i przeznaczona jest dla chętnych (od 1 do 9 godzin tygodniowo)

Rozmieszczenie szkół podstawowych ukazuje mapa 1.

Język litewski jest obecny w powiecie sejneńskim na wszystkich poziomach kształcenia poczynając od przedszkola, a kończąc na liceum ogólnokształcącym. Obecnie działa 7 szkół podstawowych z litewskim językiem nauczania. Trzy z nich – w Krasnowie, Krasnogrudzie i w Puńsku – prowadzi także ciągi z polskim językiem nauczania.

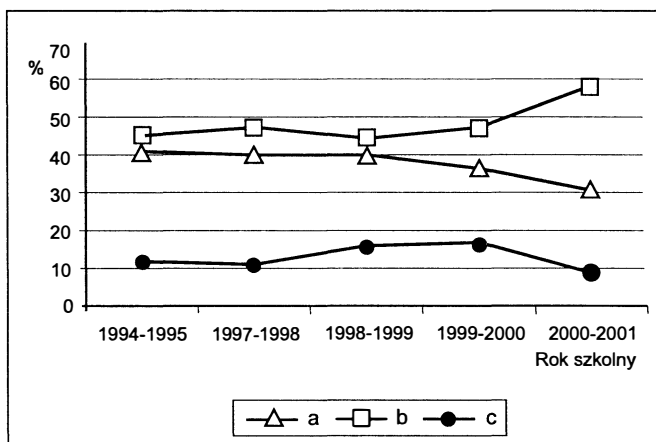
Mapa 1. Rozmieszczenia szkół podstawowych z litewskim językiem nauczania i szkół, w których prowadzona jest dodatkowa nauka języka litewskiego

Szkoły podstawowe w Przystawańcach i Wojtokierniach są placówkami, w których naukę pobierają dzieci od „klasy zerowej” do klasy trzeciej. W 1999 roku szkoły te zostały przekształcone ze szkół 0–VI w szkoły 0–III. W wyniku wdrożenia reformy oświaty w Puńsku obok liceum ogólnokształcącego rozpoczęło pracę gimnazjum. Działa tu także przedszkole, w którym w dwóch oddziałach zajęcia prowadzi się w języku litewskim.

Jak łatwo można zauważyć, liczba uczniów uczących się języka litewskiego zdecydowanie wzrosła w latach dziewięćdziesiątych. Ustabilizowała się ona na poziomie około 750–800 uczniów. Zdecydowana większość z nich uczy się po litewsku prawie wszystkich przedmiotów. Wyjątek stanowią język polski i historia. Jednak ostatnio większość uczniów (60%) pobiera naukę nie w szkołach, w których istnieją wyłącznie klasy z językiem wykładowym litewskim, ale w szkołach z dwoma ciągami polskim i litewskim. Jest to zgodne z ideą niezamykania się w obrębie własnej społeczności, grożącego tworzeniem sytuacji o znamionach etnicznego getta. Szkoły z dwoma ciągami pozwalają na interakcje uczniów należących do obydwu wspólnot narodowych co zapobiega nastrojom i postawom ksenofobicznym czy nacjonalistycznym. Proporcje uczniów uczęszczających do analizowanych trzech typów szkół prezentuje zamieszczony wykres 1.

Uczniowie przywiązują bardzo dużą wagę do języka jako kryterium określającego przynależność do narodu litewskiego. Zapewne jest to efekt oddziaływań kulturyzacyjnych. Ale tak czy owak, fakt ten świadczy o bardzo istotnej roli, jaką odgrywa język w społecznym funkcjonowaniu mniejszości litewskiej w Polsce. Podczas badań przeprowadzonych w 1997 roku [Wojlanis 1998] uczniowie liceum w Puńsku w hierarchii ważności czynników decydujących o przynależności do narodu litewskiego zdecydowanie najwyżżej umieścili język. W skali od 0 do 4 punktów średnia dla języka wyniosła 3,38. Język uznawany był przez uczniów za ważniejszy od samej deklaracji przynależności (3,13). Zdominował także inne ważne dla Litwinów czynniki związane z dziedzictwem kulturowym, takie jak znajomość narodowych tradycji (2,89), znajomość litewskiej kultury (2,81) czy też znajomość historii Litwy (2,36).

Wykres 1. Uczniowie poszczególnych typów szkół w stosunku do ogólnej liczby uczących się języka litewskiego (dane w %)

Legenda:

- a) uczniowie szkół z litewskim językiem nauczania,
- b) uczniowie szkół z równoległymi ciągami polskimi i litewskim,
- c) uczniowie uczący się dodatkowo języka litewskiego

Młodzież puńskiego liceum pytana o sposoby podtrzymywania tożsamości narodowej także najczęściej wymieniała używanie języka litewskiego. Taką opinię wyrażał co trzeci badany (35%). Czwarta część badanych (25%) uznała, że sposobem krzewienia tożsamości narodowej jest udział w życiu kulturalnym. Tylko co dwudziesty uczeń (5%) uważa, że sposobem na utrwalanie narodowej tożsamości mogą być kontakty z Litwą i Litwinami z kraju macierzystego.

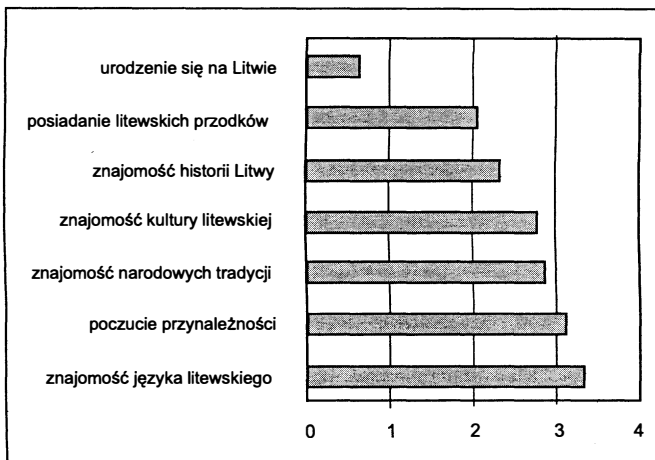
Liceum Ogólnokształcące z litewskim językiem nauczania w Puńsku powołano do życia w 1956 roku. Wcześniej przez dwa lata klasy licealne z litewskim językiem nauczania istniały w Liceum im. Marii Konopnickiej w Suwałkach. Puńskie liceum dysponuje internatem z 74 miejscami. Liczba uczniów w szkole waha się od 130 do 160 uczniów i od lat jest stabilna. W liceum oprócz języka litewskiego i polskiego naucza się także języka angielskiego i rosyjskiego. Szkoła osiąga dobre wyniki nauczania. W ciągu blisko półwiecza istnienia jej mury opuściło około tysiąca absolwentów, z czego szacunkowo około 60% ukoń-

Tabela 1. Liczba uczniów korzystających z różnych form nauczania języka litewskiego w latach 1980-2002¹

Lp	Gmina	Szkoła	Typ	1980/1981	1985/1986	1987/1988	1994/1995	1997/1998	1998/1999	1999/2000	2001/2002	
1	Sejny	SP Krasnowo	b	7	8	11	61	58	59	44	14	
2		SP Krasnogruda	b	4	8	2	32	31	36	20	18	
3		SP Łumbie	c	3	2	3	15	12	12	13	17	
4		SP Ogrodniki	c	-	3	1	5	12	14	9	12	
5	Puńsk	SP Puńsk	b	26	33	29	279	281	272	247	230	
6		SP Nowiniki	a	10	13	10	85	75	71	64	48	
7		SP Przystawańce	a	2	5	5	30	30	28	12	10	
8		SP Widugiery	a	12	7	6	50	33	32	36	22	
9		ZSRol. Puńsk	a	Bd	Bd	Bd	28	12	12	-	-	
10		Gimnazjum Puńsk	b								56	178
11		LO Puńsk	a	Bd	Bd	Bd	135	130	143	148	134	
12		SP Wojtokiermie	a	4	6	5	27	31	35	14	10	
13	Krasnopol	SP Romanowce	c	-	-	-	-	14	14	18	-	
14	m. Sejny	SP nr 1 Sejny	c	7	4	-	20	19	30	24	14	
15		SP nr 2 Sejny	c	4	5	-	17	15	16	16	17	
16	m. Suwałki	SP nr 5 Suwałki	c	2	-	-	17	15	24	23	bd	
17		LE Suwałki	c	-	-	-	-	-	21	18	bd	
Razem				81	94	72	801	768	807	762	724	
z litewskim językiem nauczania			a	28	31	26	328	311	321	275	224	
w szkołach z dwoma ciągami			b	37	49	42	372	370	367	369	440	
z dodatkową nauką języka litewskiego			c	16	14	4	74	87	101	103	60	

¹ Opracowano na podstawie danych uzyskanych z Podlaskiego Kuratorium Oświaty

Wykres 2. Hierarchia czynników decydujących o przynależności do narodu litewskiego w opinii uczniów LO w Puńsku

czyło studia wyższe w Polsce i na Litwie. Zdecydowaną większość kadry pedagogicznej szkoły stanowią jej absolwenci.

W liceum w Puńsku większość nauczycieli to aktywni działacze kultury. Nauczyciele języka litewskiego i wychowania muzycznego są animatorami życia kulturalnego w środowisku [Sobecki 1977, s. 174]. W pracy wychowawczej wykorzystywane są tradycyjne elementy kultury litewskiej (np. obrzęd Dziadów) oraz folklor. Warto podkreślić, że Litwini zamieszkujący Polskę, obok sztuki tworzonej przez wybitnych twórców kultury, duże znaczenie przywiązują do plebejskich korzeni swojej kultury. Sztuka ludowa – zwłaszcza pieśń i taniec – zajmuje istotne miejsce w życiu każdego z nich. Znajduje to odzwierciedlenie w istnieniu wielu zespołów artystycznych, w których młodzież zapoznaje się z narodową tradycją i z pasją ją kultywuje. Znako- mitym przykładem tego jak tradycje litewskie są w żywej formie przekazywane młodzieży jest działanie oparte o znany wszystkim Polakom za przyczyną Mickiewicza, wspomniany już obrzęd Dziadów. W okolicach Święta Zmarłych nauczyciele puńskiego liceum organizują wspólnie z młodzieżą wieczory, podczas których przywoływana jest pamięć tych, którzy odeszli, a niegdyś stanowili część miejscowej społeczności.

Trwa ciągły proces doskonalenia kwalifikacji zawodowych nauczycieli języka litewskiego. W 1993 roku funkcję doradcy metodycznego nauczycieli języka litewskiego objął znany działacz mgr Algis Uzdila. Przy podnoszeniu kwalifikacji nauczycieli swoją pomoc zaoferowało Ministerstwo Kultury i Oświaty Republiki Litewskiej. Grupy nauczycieli języka litewskiego, geografii i historii Litwy wyjeżdżają na kursy przedmiotowo-metodyczne organizowane przez Litewski Instytut Doskonalenia Nauczycieli w Wilnie. W efekcie kadra pedagogiczna szkół przeznaczonych dla mniejszości litewskiej jest coraz lepiej przygotowana. Dzisiaj przypadki nauczycieli, którzy mają przed sobą zdobycie niezbędnych kwalifikacji należą do rzadkości. Natomiast większość nauczycieli podnosi swoją wiedzę i umiejętności na studiach podyplomowych i innych formach doskonalenia zawodowego.

Mniejszość litewska w Polsce wyróżnia się spośród innych grup mniejszości narodowych zamieszkujących nasz kraj. Nie należy ona do najliczniejszych, ale stopień zintegrowania i stosunek do dziedzictwa kulturowego czynią, że mieszkający na Sejneńszczyźnie Litwini zasługują na szacunek i podziw. Dbalosc o przywiązanie do własnych korzeni kulturowych rodzi często niezrozumienie i nieuzasadnione nastroje niechęci u przedstawicieli większości.

Problemy finansowe gromadzą czarne chmury nad szkołami mniejszości litewskiej w Polsce. Jednak litewscy działacze oświatowi konsekwentnie i z ogromnym zaangażowaniem starają się pokonać problemy i nie dopuścić do likwidacji szkół*. Nie należy się dziwić, że Litwini tak zabiegają o szkoły, w których ich dzieci będą się uczyły języka przodków. Język jest jednym z najważniejszych atrybutów litewskiej tożsamości, jest językiem codziennej komunikacji w małej ojczyźnie, jest medium pośredniczącym w przekazywaniu tradycji i obyczajów. Takiego stosunku

* Przykładem jest dramatyczna wypowiedź wójta gminy Puńsk Witolda Liszkowskiego przytoczona w serwisie PAP „Pięć litewskich szkół podstawowych musi zlikwidować wójt Puńska, gdyż na oświatę brakuje mu 1,2 mln zł. Jeżeli wójt zawiezie do kuratorium wnioski o likwidację, w gminie zostanie tylko jedna litewska szkoła podstawowa. „Jeśli nie zawiozę tych wniosków do Białegostoku, będę musiał podjąć decyzję o rezygnacji z funkcji wójta i bardzo poważnie o tym myślę. Nie wiem, jak w tej sytuacji poprowadzić finanse gminne” www.edu.net.pl/wydarzenia/wydarzenia/2003/02/030226.html

do języka jako nośnika rodzimej kultury każdy naród może się od Litwinów uczyć.

Ważne jednak, aby szkoły litewskie nie stały się przedsięwzięciem etnicznego getta. Stąd troska o nabywanie kompetencji w zakresie języka polskiego, czy angielskiego, nie może ani na moment zejść na dalszy plan działalności pedagogicznej personelu szkół. Podobnie inicjatywy związane z powiększaniem możliwości kształcenia w szkołach z dwoma ciągami językowymi są jak najbardziej wskazane, gdyż nie ma innych dróg wdrażania do tolerancji a następnie otwarcia i dialogu z odmiennością kulturową niż codzienne interakcje pod czujnym i mądrym okiem wrażliwych na problematykę edukacji międzykulturowej pedagogów.

Literatura

- Chałupczak, Browarem T. (2000), *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin.
- Pietruszkiewicz E. (1993), *Litwini w Polsce*, „Kultura”, nr 3.
- Sobecki M. (1997), *Funkcja etniczno-kulturowa szkół mniejszości narodowych*, Białystok.
- Tarka K. (1995), *Litwini w Polsce*, „Lithuania”, nr 2.
- Tarka K. (1996), *Szkolnictwo litewskie w Polsce powojennej*, „Społeczeństwo Otwarte”, nr 6.
- Wojlanis H. (1998), *Poczucie tożsamości narodowej uczniów LO im.11 marca w Puńsku* (Niepublikowana praca magisterska. Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Pedagogiki i Psychologii)
- Żołędowski C. (1991), *Powstanie i ewolucja szkolnictwa narodowościowego w PRL*, Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, z. 16.
- Żołędowski C. (1991), *Rozmieszczenie i liczebność mniejszości litewskiej w Polsce*, Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, z. 17.
- Strona internetowa: <http://www.edu.net.pl/wydarzenia/wydarzenia/2003/02/030226.html>.